

A COVID-19 JÁRVÁNYKITÖRÉS KORMÁNYZATI KEZELÉSÉNEK KORLÁTAI INDONÉZIÁBAN

Limits on Government Response to COVID-19 Pandemic in Indonesia

Szakáli Máté¹

Absztrakt: A kormányok világszerte megküzdöttek a koronavírusjárvány kitörésére, illetve a gazdasági–társadalmi következményeire adott legmegfelelőbb válaszlépések kidolgozásával és megtételével. A világ negyedik legnépesebb országaként Indonézia válasza a járványkitörésre kivételesen fontos volt. A közegészségügyi szakmai értékelések többsége azonban egyöntetűen vontatottnak, következetlennek és inadekvátnak minősíti Jakarta reakcióját. Jelen tanulmány leíró kutatás keretében, kvalitatív–magyarázó megközelítés segítségével célozza feltárni azokat a rendszerszintű, távlati folyamatokat, amelyek az indonéz központi kormányzat akut reagálási képességét a járványkitörésre jelentősen korlátozhatták. Ezen, a demokratikus hanyatlás tüneteinek minősíthető folyamatok vizsgálata előtt a tanulmány magát a járványkitörésre adott indonéz kormányzati reakciót mutatja be és értékeli, az elemzést követően pedig a konklúzió reflektál arra is, hogy mit jelenthetnek az eredmények mind az indonéz demokratikus berendezkedés tanulmányozása, mind pedig a jövője szempontjából.

Kulcsszavak: Indonézia, COVID-19 járványkezelés, demokratikus hanyatlás

Abstract: Governments around the world have struggled to develop and implement the most appropriate responses to the outbreak of the

¹ Szakáli Máté, Külügyi és Külgazdasági Intézet, külső munkatárs; Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport, vendégkutató.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10065429>

E-mail cím: szakali.mate89@gmail.com

coronavirus epidemic and its socio-economic consequences. As the world's fourth most populous country, Indonesia's response to the outbreak was seen as exceptionally important. Indonesian government, however, was slow to respond, and when it did react, the response was hesitant and fragmented. This descriptive study is conducted by qualitative-interpretative approach to explore the systemic tendencies that may have significantly limited the Indonesian central government's immediate response to the outbreak. Before examining these processes, which could be considered symptoms of democratic decline, the paper reviews and assesses government reaction to the local outbreak of COVID-19 pandemic and concludes with a reflection on what the findings might mean both for the study of Indonesia as a democratic polity and its future.

Keywords: Indonesia, COVID-19 Response, Democratic Decline

BEVEZETÉS

A kormányok világszerte megküzdöttek a COVID-19-pandémia kitörésére, illetve a gazdasági–társadalmi következményeire adott legmegfelelőbb (szak)politikai válaszlépések kidolgozásával és megtételével. Kezdetben az állami vezetők jellemzően korábban már bevált válságkezelési módszerekhez fordultak, de példátlan intézkedésekkel is kísérleteztek, miközben gyakran módosítottak az álláspontjaikon az eleve rendkívül változékony közegészségügyi helyzet adott körülményei között. Ezen kaotikus döntéshozatali folyamatban egyetlen kormány teljesítménye sem volt kiegyensúlyozott és hibátlan. Mégis, még a válság folytatódása mellett is egyértelmű, miszerint egyes országok megfelelőbben kezelték a világjárvány kitörését, mint mások, miközben számos állam reakciója különösen elégtelennek minősíthető. Az eltérő teljesítmények tekintetében Délkelet-Ázsia országai sem képeznek kivételt. Malajziát, Thaiföldet, Szingapúrt és Vietnámot például széles szakmai körben dicsérték kezdeti hatékony, kezdeményező és szakszerű reakcióikért, más államokat ezzel szemben hangos kritika ért, amiért először jobbra szisztematikusan figyelmen kívül hagyták a problémát, majd nehézkes és hatástalan lépéseket tettek a fertőzés terjedésének megfékezése érdekében. A Fülöp-szigetek és Mianmar ebbe a kategóriába tartozik, akárcsak Indonézia.

A világ negyedik legnépesebb országaként Indonézia válasza a járványkitörésre kivételesen fontos volt, mivel a tömeges megbetegedés

bekövetkezése a mintegy 272 millió indonéz állampolgár mellett a szomszédos országok lakosságát és egészségügyi biztonságát is veszélyeztethette volna. Indonézia megközelítése ennél fogva nemcsak saját polgárainak jólléte, hanem a COVID-19 elleni regionális és globális kampány, illetve a nagy, sokszínű társadalmakat vezető demokratikus kormányok válságkezelő teljesítményének felmérése szempontjából is kulcsfontosságúnak ígérkezett. A valós idejű és az utólagos, a belföldi és a külföldi szakmai értékelések többsége azonban egyöntetűen vontatottnak, következtetlennek és inadekvátnak ítéli Jakarta a „*di rumah aja*” („csak maradj otthon”) mottó köré épülő válaszreakcióját.²

Jelen tanulmány leíró kutatás keretében, kvalitatív adatelemzési módszertan és magyarázó jellegű megközelítés segítségével célozza feltárni azokat a rendszerszintű, távlati folyamatokat, amelyek az indonéz központi kormányzat akut reagálási képességét a járványkitörésre mértékében és minőségében jelentősen korlátozhatták. A kutatás kvalitatív adatelemzési technikája interaktív modellt³ alkalmaz, három összekapcsolódó al folyamatot magába foglalva: az adatredukció, az adatmegjelenítés és a következtetések levonásának és verifikálásának a folyamatát, amelyek az adatgyűjtést megelőzik, azzal párhuzamosan is folynak, és követik is azt. Ez a módszertan lehetőséget ad a többféle módon történő adatgyűjtésre, illetve adatgenerálásra egy célzott tartalomelemzés végrehajtásának keretében a nyilvános szakpolitikai dokumentumok, programok, cselekvési tervek, jelentések, sajtóközlemények, és a kutatási kérdés szempontjából releváns hírek vonatkozásában. Az elemzési keretben a normatív–empirikus demokrácielméletek perspektívája irányítja a jelenség vizsgálatát. A tanulmány kutatási kérdése, hogy mivel magyarázható az indonéz kormányzat elégtelen reagálása a járványkitörésre? A kutatás hipotézise, hogy az indonéz demokrácia hanyatlása és a központi kormányzat járványkezelési teljesítménye között ok-okozati összefüggés mutatkozik. A hipotézis vizsgálatához a kutatás először a járványkitörésre adott indonéz kormányzati reakciót ismerteti. Ezt követően különösen az elmúlt évtizedben megfigyelhető, a kormányzati munka minőségére egyetemesen kiható, a demokratikus hanyatlás tüneteinek tekinthető politikai–társadalmi jelenségek természete kerül tárgyalásra, reflektálva azok konkrét kölcsön- és kihatására a kezdeti járványkezelés formálódására. Ezek a jelenségek, az elemzés sorrendjében: a

² „DI RUMAH AJA UNTUK CEGAH CORONA”, 2020.

³ MILES – HUBERMAN, 1994.

súlyosbodó politikai korrupció, az erősödő populizmus, a nagymértékű vallási konzervativizmus terjedése, az eszkalálódó politikai–ideológiai polarizáció, továbbá a demokráciaellenes indonéz elit növekvő mértékű tettereje és aktivitása.

Mivel a járványkezelés jelen tanulmány lezárásakor is zajlik, ezért az elemzés nem képes átfogóan megragadni a kormányzat és közpolitika változásainak, valamint válaszáinak jelentőségét a pandémia, mint intézményelméleti szempontból esetlegesen „kritikus fordulópontra” tekintetében, ezért a hipotézisvizsgálat eredményének relevanciája időben korlátozott lehet.

I. AZ INDONÉZ KÖZPONTI KORMÁNYZAT REAKCIÓJA A JÁRVÁNYKITÖRÉSRE

Indonéziát különösen súlyosan érintette a járvány első hulláma, a központi kormány számára jelentős nehézséget okozott a fertőzés feltartóztatására irányuló gyors, egységes és hatékony stratégia, illetve technikai utasítások kialakítása.⁴ 2020 márciusában az Egészségügyi Világszervezet (WHO) még a globális egészségügyi vészhelyzet kihirdetése előtt agilisabb reagálást kért Indonéziától. Ezt az ország szoros gazdasági és turisztikai kapcsolatai indokolták Kínával, illetve a külföldi járványügyi szakemberek és diplomaták a megelőzést és tesztelést hiányoló kritikáit sértésnek minősítő indonéz kormányzati kommentárok.⁵ 2020 januárjában és februárjában, amikor a vírus már izolációra készítette Kínát és Dél-Koreát Indonézia kormánya azt állította tévesen, hogy a fertőzés nem jelent meg az országban és nem is jelent komoly fenyegetést.⁶ Az első megbetegedést hivatalosan március 2-án regisztrálták a fővárosban, öt héttel később az ország mind a 34 tartományából jelentettek fertőzötteket; amikorra Délkelet-Ázsia legmagasabb halálozási rátája alakult ki a szigetországban⁷, több mint kétszeresen (9,37 százalék) meghaladva a világátlagot (4,07 százalék).⁸

Március elejétől kezdődően a kormány olyan intézkedéseket fogantatosított, amelyek más országok sikeres járványkezelési próbálkozásainak egy-egy elemét képezték (beleértve a nemzetközi utazások korláto-

⁴ LINDSEY – MANN, 2020.

⁵ SMITH, 2020.

⁶ MULYANTO – FIRDAUS, 2020.

⁷ „COVID-19: INDONESIA RECORDS HIGHEST DEATH TOLL...”, 2020.

⁸ DAMARJATI, 2020.

zását, a tömegrendezvények engedélyezésének felfüggesztését, egy operatív munkacsoport és információs honlap felállítását, egészségügyi kezelő központok kijelölését, vagy pótköltségvetés készítését).⁹ Ugyanakkor a Widodo-kormányzat nemzetgazdasági okokra hivatkozva elutasította az egészségügyi szakemberek által szorgalmazott koherens, kötelező, általános lezárás és karantén elrendelése köré épülő intézkedéscsomag bevezetését, bevallottan képtelen volt a fertőzés terjedésének rekonstruálására és nyomon követésére az egyének szintjén, a halálesetek számát pedig a halálzási és temetkezési statisztikák összevetése alapján tudatosan aluljelentette, miközben a korlátozó intézkedések pontos tartalmának és időtartamának meghatározását a helyi önkormányzatokra delegálta, és a helyi, aktuális fertőzöttségi adatoktól tette függővé.¹⁰

Kézenfekvő lenne az indonéz központi kormány nem megfelelő válaszlépéseit az ország közepes jövedelmű ország státuszával vagy az állami kapacitás hiányával magyarázni. Jóllehet, Indonéziánál szegényebb és szűkösebb erőforrásokkal bíró országok, többek között Vietnám hatékonyabban reagáltak a járványkitörésre, az indonéz állam pedig a múltban már képesnek bizonyult komplex országos szintű közegészségügyi politikák végrehajtására, ahogy azt a családtervezési kampány sikere is példázza.¹¹ Hasonlóképpen, értelemszerű lenne az indonéz kormány képtelenségét egy meggyőző COVID-19 stratégia kidolgozására és végrehajtására az ország demokratikus berendezkedésének tulajdonítani, amelynek következtében erélytelen kényszerítőerővel és apparátussal bír, szemben például Malajziával. A kelet-ázsiai régió más demokráciái, például Dél-Korea és Tajvan, meglehetősen hangos elismerést váltottak ki a hozzáállásaikkal, és az 1998 utáni indonéziai demokrácia is rendelkezik a kényszer és a politikai–gazdasági ösztönzők együttes alkalmazásának tapasztalatával, például a tömegtüntetések esetében.¹² Ennélfogva annak felderítéséhez, hogy miért volt korlátozott és hatástalan Indonézia COVID-19-re adott kezdeti válaszreakciója, szükségesnek tetszik a fejlettségi állapotra és a rezsimtípusra vonatkozó egyszerű kategóriák meghaladása. Jelen tanulmány azt feltételezi, hogy különösen az elmúlt évtizedben megfigyelhető, a kormányzati munka minőségére egyetemesen kiható társadalmi jelenségek sajátos elegye – amely a demokratikus hanyatlás egy formájának tekintendő – volt az, ami előre

⁹ NOVIC – NOVIC, 2020; KANAVINO, 2020.

¹⁰ SIWAGE, 2020.

¹¹ HARI, 2014.

¹² HERIYANTO, 2019.

meghatározta a központi kormány fellépését. Az alábbi hipotézisvizsgálat során az írás azt elemzi a demokratikus hanyatlás jelenségének egyes összetevőit, illetve hatásait együttesen milyen módon korlátozhatták a végrehajtó hatalmat a nem csupán a döntéshozók érdekeit megjelenítő katasztrófaelhárító teljesítmény felmutatásában.

II. A KORLÁTOZOTT FELLÉPÉS LEHETSÉGES OKAI

2.1. Krónikus és súlyosbodó politikai korrupció

A hipotézis igazolásához Indonézia demokratikus hanyatlásának alapvető ismérve, az állhatatos és sok esetben súlyosbodó társadalmi-politikai korrupció és klientelizmus relevanciáját erősen indokolt vizsgálni a járványkitörés vonatkozásában. A rendszerváltás utáni reformkorszak ugyanis nem csökkentette a Suharto elnök tekintélyelvű kormányzása alatt (1967-1998) kiterjedt korrupció mértékét, csupán megváltoztatta a dinamikáját és mintáit. A demokrácia lehetőségeket teremtett új korrupciós és klientelista gyakorlatokra, különösen a választott tisztségviselők és a választók közötti tranzakciókat illetően. Az állami kampányfinanszírozás és a rendezett magánadományozási rendszerek szinte teljes hiánya miatt a politikusoknál bevett gyakorlat a korrupció minden olyan formája, amivel bevételeket szerezhetnek az újráválasztásukhoz és a klientúrájuk kiszolgálásához.¹³ Ezen ördögi kör a közpénzekkel való rossz gazdálkodást rendszerszintű problémává teszi, miközben a felszámolására hivatott fő szerv, a Korrupcióellenes Bizottság kapacitáshiánya miatt eleve alacsony a valószínűsége a nem országos pozíciókat betöltő politikusok felelősségre vonásának. Ráadásul a Bizottság nyomozói hatáskörét Widodo elnök támogatásával a parlament 2019-ben csorbította, ami újabb lépés volt az ország demokratikus hanyatlása gyorsulásának irányában.¹⁴

A korrupció által leginkább sújtott ágazatok egyike a közegészségügy. Az egészségügyi költségvetések hagyományosan vonzóak a korrumpált tisztségviselők számára, mivel az állami finanszírozás viszonylag bőkezű, és kevés pénzügyi ellenőrnek van bátorsága az egészségügyhöz kapcsolódó tranzakciók vizsgálatához, mert attól tartanak, hogy az ügymenet önkényes késleltetése miatt emberéletek kockáztatásával vádolnák őket. Ennek ered-

¹³ MINAN, 2017.

¹⁴ POWER, 2018.

ményeképpen évente több százmillió dollárt vonnak ki az egészségügyi rendszerből a közbeszerzéseken keresztül, ami túlárzott, alacsony minőségű berendezések vásárlásához vezet (vagy ahhoz, hogy az intézmények egyáltalán nem vásárolnak berendezéseket).¹⁵

A korrupció és a klientelizmus következtében Indonézia egészségügyi rendszerét nem csupán felkészületlenül érte a COVID-19 járvány kitörése, a tényleges válságkezelés hatékonysága eleve ellehetetlenült. Amikor a vírus először igazoltan megjelent, Indonézia fejletlen egészségügyi infrastruktúrájában nem álltak rendelkezésre a tesztkészletek gyors beszerzéséhez szükséges erőforrások, így az országban volt az egy főre jutó COVID-19 tesztelés szintje a legalacsonyabb Délkelet-Ázsiában – 2020 április elején 1 millióra főre vetítve mindössze 36 fő.¹⁶ Az elnök emiatt mintegy 75 ezermilliárd rúpia (5 milliárd USD) többletfinanszírozást jelentett be az egészségügyi szektor részére főleg tesztkészletek, védőfelszerelések és légzőkészülékek beszerzésére. A bejelentés után felvásárlási hullám kezdődött az eszközökért, amelyeket a vevők túlárzva értékesítettek tovább vagy a kórházaknak, vagy az egészségügyi ellátórendszeren kívüli ügyfeleknek.¹⁷ A többletfinanszírozás egy körülbelül 45 milliárd dollár értékű pótköltségvetés része volt, ám a tartós korrupció csökkenti a társadalmi-gazdasági segélyintézkedések potenciális hatékonyságát is. A költségvetés több mint kétharmada adókedvezményekre, gazdaságélénkítésre, a hitelek átstrukturálására és a vállalkozásoknak nyújtott garanciákra lett elkülönítve.¹⁸ Ám mivel az indonéz hatóságok jellemzően félrekezelik az üzleti szektornak szánt gazdasági támogatási csomagokat a társadalmi-gazdasági válságok idején, valószínű, hogy a pénzeszközök jelentős része el fog veszni. Ennek a kockázatát az is növeli, hogy a kormány jogi mentességet biztosított magának a büntetőeljárás alól a válságkezelő alapok kezelésére vonatkozóan.

Az öngerjesztő és potenciálisan vég nélküli korrupció ezen szisztematikus tolerálása a legerősebb érv az ellen, hogy Indonézia COVID-19-re adott válaszát a közepes jövedelmű országok szokásos kapacitáshiányának szemszögéből értelmezzük.

¹⁵ PRASETYO, 2019.

¹⁶ BATA, 2020.

¹⁷ ANAM, 2020.

¹⁸ HAKIM, 2020.

2.2. Erősödő populizmus

Az egyik további tendencia, amely aláássa az indonéz kormányzás minőségét és a hipotézis alapján korlátozta a kormányzat reakálási képességét a járványkitörésre, az a populizmus erősödése, különösen a 2014-es elnökválasztás óta. A „*populizmus nem egy teljes értékű (mint a szocializmus, a liberalizmus, vagy a nacionalizmus stb.), hanem vékony-középpontú ideológia, amely a társadalom végeredményben két homogén és egymáshoz antagónisztikusan viszonyuló csoportra (a »tisztá emberek« és a »korrupt elit«) tagolódását vélelmezi, és amely szerint a politikának a közakaratot kellene kifejeznie*”.¹⁹ A fogalom magjában álló „nép” és a rousseau-i elképzeléssel rokonítható „népakarat” önmagában egy bármely tartalommal kitölthető keretet alkot. Ezért a variációit egyfelől azok a teljes értékű ideológiák adják, amelyekhez kapcsolódnak, másfelől az adott környezetük jellegzetességei. A populizmus így az adott társadalmi–politikai és gazdasági kontextus színét veszi fel, ami Indonéziában jellemzően vagy az iszlámizmus vagy a nacionalizmus.²⁰

A 2014-es és a 2019-es indonéz elnökválasztás során ugyanaz a két jelölt indult az elnöki köztársaság legfelsőbb vezetői posztjáért. Mindketten a hagyományos pártrendszeren kívülállónak számítottak, és magukat a korrupt elitpolitikától mentesnek állították be. A két jelölt közül Prabowo Subianto minősíthető a radikálisabb populistának, aki Hugo Chávez stílusában nacionalista, idegengyűlölő és a politikai *status quo* elleni támadásokban gazdag kampányokat folytatott.²¹ Joko Widodo ezzel szemben mérsékeltebb, egyfajta középbaloldali populista stílust alkalmazott, második kampányába az iszlamista populizmus elemeit is beemelve.²² A két jelölt közül mindkétszer Widodo győzött, akinek második adminisztrációja a kormányon lévő populisták világszerte standard választát alkalmazta a pandémia első hullámára: lekicsinyelte a veszély mértékét és intenzitását, szűkszavú, tudományellenes és ellentmondásos stílusban kommunikálta a tervezett és a bevezetett intézkedéseket, valamint azzal vádolta az ellenzéket és kritikussait, hogy azok az ügyet politikai zavarkeltésre és alaptalan karaktergyilkosságra használják föl. A kormányzat a közegészségügyi megfontolások következetes érvényesítése helyett jobbára eklektikusan vett át

¹⁹ MUDDE, 2004. 523. o.; TAGGART, 2002; LEVITSKY – LOXTON, 2013. 110. o.

²⁰ BENEDEK, 2019. 23. o.

²¹ ASPINALL, 2015.

²² KENNY, 2019. 54. o.

bizonyos elemeket a világszerte követett populista járványstratégiákból (Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Brazília, India, Fülöp-szigetek stb.), ami egy töredezett és töredékes politikát eredményezett. A járványkitöréssel kapcsolatos kormányzati kommunikáció nagy részét az elnök kezdetben az indonéz orvosi kamara tiltakozása ellenében kinevezett egészségügyi miniszterére és a minisztérium tisztviselőire bízta, akik a megbetegedések látszólagos hiányát a trópusi éghajlattal, a malájok erős immunitásával, esetleg a sok imádsággal indokolták.²³ A kabinet egyes vezető miniszterei még a fertőzés igazolt megjelenése és terjedése után is támogatták a tudományos hitelességet nélkülöző gyógymódokat, például az eukaliptuszolaj inhalálását és a pálmaolaj fogyasztását.²⁴ Widodo nem rendelte el a vészhelyzeti állami kapacitások mozgósítását a járvány elleni aktív védekezéshez, elnöksége gazdasági örökségét védendő pedig ellenezte a kötelező távmunka vagy karantén szabályok bevezetését. Később az ilyen jellegű döntéseket helyi megfogalmazáshoz, de központi jóváhagyáshoz kötötte. Következésképpen a járványügyi szabályozásoknak számtalan helyi változata alakult ki, akár szomszédos települések között is.

A populizmus a központi kormány kezdeti járványkezelésének formáját és tartalmát ekképpen komolyan befolyásolta, ami tetten érhető többek között a tudományellenes érzelmek döntéshozatalt befolyásolni képes szerepében, a gazdaság felvállalt prioritizálásában a lakosság védelmével szemben, továbbá az ellenzékkel szembeni támadásokban.

2.3. Növekvő mértékű vallási konzervativizmus

A járványt megelőző években az indonéz társadalom vallási toleranciájának gyengülése, a vallási konzervativizmus erősödése és számottevőbb politikai tényezővé válása szintén tetten érhető volt a populizmus erősödésével egyidejűleg. Vízválasztónak e tekintetben a 2016-os év tekinthető, amikor egy politikai indíttatású iszlamista tömegmozgalom szerveződött Jakarta keresztény-kínai kormányzója, Basuki Tjahaja Purnama ellen istenkáromlás vádjával, amely ügyben végül börtönbüntetésre ítélték.²⁵ Purnama politikai bukását nem kizárólag személyének vallás- és identitáspolitikai tematizálása okozta, ám az több szempontból annak a konzervatív fordulatnak a termékeként értelmezhető, amely az indonéz rendszerváltás

²³ MAWARDI, 2020; NURITA, 2020; WURAGIL, 2020.

²⁴ ADJIE, 2020.

²⁵ PRISKA, 2017.

(1998) óta bekövetkezett. Ezt a tendenciát alapvetően a rendkívül hatékony, élénk és ötletes konzervatív csoportok és vezetők növekvő (lét)száma hajtja, amelyek karizmatikus vezetőjük vonzerejét és a digitális marketinget fölhasználva eredményesen terjesztik a konzervatív tartalmakat főként az Y és a Z generáció köreiből. A közvélemény-kutatások, a közbeszéd és a médiatartalmak elemzése, illetve a fogyasztási trendek is azt mutatják, hogy a vallási szempontból konzervatív és intoleráns nézeteket valló indonéz muszlimok száma a nagy publicitással járó Purnama-ügyet követően különösen meredek ütemben emelkedett.²⁶

Az iszlám konzervativizmus terjedése a választói elvárások és szokások megváltozásán keresztül jelentős hatással volt a politikai diskurzusra és napirendre, teret engedve a vallási tartalmak nyíltabb és hangsúlyosabb politikai artikulációjának. A központi kormányzat szintjén ez abban nyilvánult meg, hogy a Purnama elleni tüntetéseket követően Widodo egyfelől befogadott egyes iszlamista követeléseket a politikai programjába a 2019-es elnökválasztási kampánya során, majd iszlamista politikusokat a kormányába, továbbá rációlvá a vele szembeni bizonyos választói igényekre és reményekre, nem javított a (vallási) kisebbségek helyzetén. Másfelől a legszélsőségesebb iszlamista csoportokat és vezetőik tevékenységeit kriminalizáltatta, és/vagy büntetőjogi eljárásokat indított velük szemben. Így az erősödő iszlám konzervativizmus két fronton is képessé vált károsítani a demokráciát: tovább gyengítette a kisebbségek védelmét, és fokozta a kormányzati elnyomás alkalmazását az ellenzékiekkel szemben.²⁷ Widodo 2019-ben főként a *mainstream*, ám konzervatív iszlamista pártok, például a Nemzeti Ébredés Pártja (PKB), illetve szervezetek, például Indonézia és egyúttal a világ legnagyobb szunnita muszlim szervezete, a Nahdlatul Ulama (NU) támogatása és szavazóik mozgósítása révén tudott újraválasztást nyerni, amely körülményre ezen csoportok kormányzati és/vagy parlamenti lobbizásuk során előzékenyen emlékeztetik őt.

Ennélfogva a kormány a COVID-19 járvány kitörésére adott válaszában kialakításakor Widodonak figyelembe kellett vennie az őt támogató iszlamista csoportok álláspontját is. A csoportok és az imámok álláspontja a COVID-19 terjedésének kezelésével kapcsolatban mindazonáltal gyakran zavarkeltően ambivalens volt. Az NU központi vezetése, továbbá a másik két fő *mainstream* szunnita civil szerveződés, a

²⁶ MIETZNER – MUHTADI, 2020.

²⁷ POWER, 2018.

Muhammadiyah és az Indonézia Ulema Tanácsa is adott ki fatvákat²⁸ a járványhelyzetben követendő vallásgyakorlatról. Ezek jellemzően nyugalomra, arányosságra és a kormányzati intézkedések követésére, illetve tünetmentesség esetén a közösségi imák megtartására szólították föl a híveket. A három szervezet és vezetőik állásfoglalásai alapvetően az objektív és reális járványkezelést szorgalmazták, ugyanakkor az állami kapacitáshiány és a kormányzat lassú, megkésett és kétértelmű válaszlépései következtében vallásjogi döntéseik tartalmának pontos értelmezése és megfogadása nehézségekbe ütközött a hívők részéről. A nehézségeket pedig súlyosbította, hogy a konzervatív és a szélsőséges iszlamista csoportosulások és vezetőik jellemzően indokolatlannak minősítették a „járvány” megnevezés használatát. A vírust a cionizmus, a WHO, vagy az Egyesült Államok találmányaként, Kína és az iszlám többi ellensége által kifejtett gyarmatosítási kísérletként azonosították.²⁹

A gyülekezeti imák domesztikálásának kérdése mellett a kormányzat és a muszlim civil szervezetek számára a fő problémát a *Ramadan* és az *Eid al-Fitr* során esedékes vallási kötelességek közegészségügyileg fenntartható elvégzése jelentette. Ennek érdekében a Muhammadiyah és az NU előzetesen kiadott rendelkezéseket, amelyekben azt tanácsolták a tagjaiknak, hogy ne végezzék el a *tawaribot* (gyülekezeti ima a *Ramadan*³⁰ alatt) a mecsetekben.³¹ Jelentősebb kihívásként azonban az *Eid*³² jelentkezett, mert ahhoz jellemzően egy több tízmillió embert megmozgató, *mudik lebaran* és *halal bi al-halal* elnevezésű belső migrációval együtt járó, udvariassági kézfogást és bocsánatkérést magában foglaló haza- és rokonlátogatási tevékenységek kapcsolódnak, amelyeket az indonézek többsége, nem csak a muszlimok végeznek el. A muszlim szervezetek kommunikációja a tekintetben ez esetben is kétértelmű volt, hogy nem javasoltak, vagy nem ítélték

²⁸ A fatva egy arra képzett (mufti) személy által hozott vallásjogi döntés olyan esetben, mikor egy konkrét hitelméleti vagy vallásgyakorlati kérdésre nincs válasz sem a Koránban (a legutolsó isteni kinyilatkoztatások gyűjteménye, az iszlám szent könyve), sem a hadiszokban (a Prófétaának tulajdonított mondások és szokások gyűjteménye), sem az idzsmában (a muszlim tudósok közmegegyezése).

²⁹ SYAFIQ, 2020.

³⁰ A böjt, a testi és szellemi megtisztulás, az önfegyelem és az imádság hava, az iszlám naptár 9. hónapja. Betartása minden egészséges felnőtt muszlim számára kötelező.

³¹ IVANY, 2020.

³² Az Eid al-Fitr a böjt megtörésének ünnepe, amely a Ramadánt követő Savvál hónap első három napjára esik.

szükségesnek a *mudikot*, ám nem tiltották be.³³ A kormány pedig tartott attól – nem alaptalanul –, hogy az erősödő személyes vallásosság és konzervativizmus légkörében a tiltással elidegenítene magától muszlim hívőket és csoportokat. Az elnök ezért késedelmesen, a tömegközlekedést csupán ideiglenesen és részlegesen leállítva, névleg tiltotta be az időközben a növekvő városi munkanélküliség által is ösztönzött *mudikot*, így a migráció kisebb mértékben és hosszabb időtáv alatt, de lényegében lezajlott, jelentősen hozzájárulva ahhoz, hogy a városokról a falvakra is áterjedjen a járvány, főleg Jáván.³⁴

2.4. Fokozódó politikai–ideológiai polarizáció

Az erősödő vallási konzervativizmus együtt jár a fokozatosan növekvő mértékű politikai és ideológiai polarizációval. Az ország pártrendszerén belül az államalapítás- és formálódás óta változó intenzitással, de mindig megfigyelhető volt egy bizonyos ideológiai megosztottság az iszlamista pártok között, amelyek szerint az iszlám normáknak és vallásjognak kell az állam- és társadalomszervezés alap- és vezérelvének lennie, illetve a pluralista pártok között, amelyek szerint az államnak vallási szempontból pluralistának kell lennie (*Pancasila* államideológia). A politikai kampányok mégis általában befogadó jellegűek voltak. A pártok és politikusok rendszeresen együttműködtek az ideológiai megosztottság ellenében is, mivel elsődleges céljuk a kormányra kerülés és az állam patronázsforrásaihoz való hozzáférés volt. 2014 óta azonban az ország politikai polarizációja fokozódik az addig látens politikai törésvonalak felszínre kerülésével párhuzamosan.

A 2014-es és 2019-es törvényhozási és elnökválasztások, valamint a 2017-es fővárosi kormányzóválasztás folyamányaként az indonéz politikai megosztottság szintje évtizedek óta precedens nélküli szintet ért el. Általánosságban Widodo az indonéz politika pluralista tábora képviselőjének tekintették a választók, míg Prabowo az iszlamista oldalhoz igazodott. Ennek a polarizációnak a mértéke abban is kifejeződött, hogy Widodo kapta a nem muszlim indonéz szavazatok 97 százalékát 2019-ben. Annak ellenére is, hogy a kampányban nem őket, hanem a konzervatív, de nem radikális muszlimokat törekedett megszólítani. Ez rávilágít arra, hogy a választók

³³ PRADITO, 2020a; PRADITO, 2020b.

³⁴ HOWELL, 2020.

többsége továbbra is a pluralista–iszlamista megosztottság keretein belül érzekelte a Widodo–Prabowo rivalizálást.³⁵ Ráadásul mindkét táborban az a nézet érvényesült, hogy indokoltak az ellenféllel szembeni antidemokratikus intézkedések, mivel a másik fél egzisztenciális fenyegetést jelent az országra.

Ennek megfelelően a COVID-19 járvány kitörésekor a polarizáció is meghatározó hatással volt a járványelleni kampányra. Az elnök a gazdaság folyamatos működését lehetővé tevő, puha és helyileg diverzifikált közösségi távolságtartási szabályrendszert preferálta. Kormánya ragaszkodott az irreálisan alacsony fertőzési és halálozási adatok közléséhez, feltehetően azért, hogy megnyugtassa a lakosságot, és ne okozzon se pánikot, se tömeghisztériát. Az ellentétes megközelítést alkalmazta a fővárosi régió ellenzéki, az ultrakonzervatív muszlim csoportok által is támogatott kormányzója, Anies Baswedan, aki a szigorú lezárást ösztönözte, jóval magasabb halálozási számokat tett közzé, és le akarta állítani a helyi és regionális tömegközlekedést.³⁶ Az elnök és a kormányzó, illetve szövetségeseik meglepő intenzitással bírálták és próbálták adminisztratív eszközökkel akadályozni egymás döntéseinek a végrehajtását, minden incidens esetén élénk médiafigyelem kíséretében szemléltetve a fokozódó politikai–ideológiai polarizáció akadályozó folyamánát a kulcspozícióban lévő politikai szereplők összehangolt, ideológiamentes, járványellenes erőfeszítéseire.

A járvány első hullámára a közegészségügyi szükségleteken alapuló járványstratégia érvényesítése helyett a kormány populista politikai választ adott, melyet a számos vallási, gazdasági és személyes követelmény teljesítésére való törekvés kevésbé hatásossá erodált. Ez önmagában ugyanakkor kevésbé lett volna elegendő a kormány–ellenzék kooperáció megghiúsításához, az jobbra az indonéz elit mély vallási–politikai megosztottságából adódott.

2.5. Demokráciaellenes szereplők növekvő önbizalma és asszertivitása

Az Indonézia demokratikus hanyatlását okozó számos tendencia előidézése és fenntartása mögött ezen vallási-politikai elitek állnak, amelyek az 1998 utáni az egységállamból inkább kvázi föderális államot és egy

³⁵ PEPINSKY, 2019.

³⁶ SULAIMAN, 2020.

plurálisabb, egalitáriusabb társadalmat eredményező politikai-jogi reformok megdöntésére törekednek. Már a 2000-es évek végén ezek az elitiek – amelyek a pártok, a képviselőtestületek, a bürokrácia, a vallási szervezetek és a biztonsági szervek társadalmi-politikai tekintetben konzervatív vezetőiből állnak – hangoztatni kezdték az álláspontjukat, miszerint a Suharto bukása óta bevezetett demokratikus változások túlzóak, és némelyeket vissza kell vonni. A kiemelt célterületeik a visszalépésre a korrupcióellenes politika, továbbá a polgári, választói, munkaügyi és környezetvédelmi jogok. Törekvéseiket elősegíti, hogy az antidemokratikus lépéseket rendszerint hangosan és sokszor sikeresen bíráló, a választókat adott ügyekben mobilizálni képes civil szervezetek és NGO-k többsége az elmúlt években térfélváltásra kényszerült a politikai-ideológiai polarizáció következtében, és önérdék-követő módon az adott térfélen a privilegizált pozíciójuk megőrzését elősegítő antidemokratikus intézkedéseket az elveikkel ellentétben is hajlamossá váltak tolerálni.³⁷

A járványhelyzet hatására bevezetett új, közösségi távolságtartásra vonatkozó rendelkezések komoly korlátokat szabtak a civil csoportok tiltakozási és mozgósítási képességének, ideális feltételeket teremtve a végrehajtó és törvényhozó pozícióban lévő konzervatív politikusok számára, hogy a társadalom figyelme és ellenállása nélkül munkálkodjanak. Ez jóllehet nem csupán a demokráciát tette egyre sebezhetőbbé, hanem aláásta a COVID-19 elleni küzdelmet is. A COVID-19-re adott politikai válasz egyik eleme, amelyet a konzervatív elit megpróbált kihasználni, az a jó szándékú és egészségügyileg indokolt kezdeményezés volt, hogy néhány elítéltet idő előtt szabadon engedjenek a túlszűfolt börtönrendszerre nehezedő nyomás enyhítése érdekében. Az igazságügyi miniszter azonban nem a kisebb vétségekért börtönbüntetésre ítélt több tízezer rab szabadon bocsátását kezdte előkészíteni, hanem a túlszűfolttság szempontjából marginális csoport, a néhány száz, korrupcióért elítélt fogolyét.³⁸ A közfelháborodás hatására az elnök végül megvétózta a miniszter tervét, de maga a vita is elterelte a tisztviselők figyelmét és tevékenységét a járványkezelésről.

Egy másik kezdeményezés, amelynek a konzervatív politikusok a COVID-19 válság közepette igyekeztek érvényt szerezni, a korábban a polgári tiltakozások hatására felfüggesztett tanácskozások újraindítása volt két vitás törvényjavaslatról: a büntető törvénykönyv módosításáról és az új

³⁷ ASPINALL – MIETZNER, 2019.

³⁸ RATRI – SHOLAHUDDIN, 2021.

bányászati törvényről. A büntetőtörvénykönyv tervezete azért váltott ki tiltakozásokat, mert többek között kriminalizálná a házasságon kívüli szexuális kapcsolatokat, cenzúrázná a fogamzásgátlás oktatását és a termékek reklámozását, kiterjesztené és súlyosítaná az istenkáromlás bűncselekményét, illetve ismét büntethetővé tenné az elnök bírálatát.³⁹ A törvényjavaslat így komoly veszélyt jelent az indonéz polgári szabadságjogaira, mind az életük erkölcsi túlszabályozása, mind a személyes szabadságjogok korlátozása szempontjából. Hasonlóképpen, a bányászati törvényjavaslat parlamenti vitáját is felgyorsították a járvány kezdetén és azt a törvényhozás 2020 májusában el is fogadta. A járvány miatt felfüggesztett társadalmi tiltakozásra ez esetben az adott okokat, hogy a törvény új kedvezményeket biztosít a bányavállalatoknak (például automatikus engedélyhosszabbítást és a bányák méretkorlátozásának eltörlését), miközben tovább csökkenti az általuk követendő környezetvédelmi és szociális standardok szintjét.⁴⁰

Az elit antidemokratikus tagjainak a 2010-es évek óta egyre agresszívebben artikulált érdekei tehát elszántan terelték el a politikai döntéshozók figyelmét és erőforrásait a pandémiával szembeni válaszlelések körének és hatékonyságának növelését célzó igazgatástól; ártva a törvényhozás és a kormány válságkezelési képességeinek, továbbá azokon keresztül visszahatva magának a demokráciának is.

KONKLÚZIÓ

Indonézia demokratikus hanyatlása kapcsán számos, e tendenciával együtt járó negatív hatást sorolhatunk föl: többek között az indonéz állampolgárok szabadságjogainak korlátozódását, a választási mechanizmusok hitelességének csökkenését, a kisebbségek a politikai és társadalmi perifériára szorulását, valamint az elittel szembeni ellenőrzési és számonkérési mechanizmusok meggyengülését.

A COVID-19 válság azonban rávilágít, hogy Indonézia demokratikus hanyatlása még ennél is egzisztenciálisabb következményekkel jár. Amint a hipotézisvizsgálatból körvonalazódik, az indonéz demokrácia sajátos eróziójának különböző aspektusai komoly károkat okoztak a COVID-19-re adott kormányzati válaszreakció megfogalmazásakor, illetve végrehajtásakor. A

³⁹ 2019/2881(RSP) EP ÁLLÁSFOGLALÁS, 2019.

⁴⁰ „INDONESIAN MINING BILL PASSED...”, 2020.

központi adminisztráció nem mutatott olyan kompetens vezetést és eredményorientált döntéshozatalt, amelyet a járványkitörés súlyossága indokolt volna, és amely a veszélyhelyzet kihirdetése teremtette jogalkotási lehetőségekkel arányban állt volna.

A fenti elemzés eredményei alapján a felállított hipotézis, miszerint ok-okozati összefüggés mutatkozik az indonéz demokrácia hanyatlása és a kezdeti járványkezelés kudarca között, igazoltnak minősíthető. Ennek megfelelően a kutatási kérdésre megfogalmazható válasz a következő: a vizsgált politikai-társadalmi jelenségek önmagukban és együttesen számottevő mértékben hozzájárultak az indonéz kormányzat elégtelen reakciójához a járványkitörésre.

Bár a halálos áldozatok száma folyamatosan emelkedik, és a pontos szám valószínűleg soha nem lesz ismert, egyértelmű, hogy Indonézia fokozódó demokratikus hiányosságai emberek tízezreinek életébe kerültek.⁴¹ Az indonéz kormány fájdalmasan lassan reagált, és amikor mégis megtette, a válaszlépés tétova és töredékes volt. Kezdetben a populista tudományellenesség gátolta a kormányt, később a végrehajtó hatalom válaszlépéseit akadályozták a vallási hagyományokkal való szembe szegülésre való önmaga által vélt képtelensége, a politikai riválisok akadályozásának kicsinyes megfontolásai, valamint a mélyen gyökerező korrupciós gyakorlatok, amelyek már a válság előtt és alatt is károsították az ország egészségügyi szektorát.

A COVID-19 járványnak minden bizonnyal súlyos politikai, társadalmi és gazdasági következményei lesznek Indonéziára és a világra nézve. De míg a rövid- és középtávú kilátások borúsak, a hosszú távúak messze nem előre meghatározottak. A válság Indonéziában ugyanis bepillantást enged Widodo és szövetségesei ajánlatát meghaladó alternatív vezetési modellekbe is. Helyi szinteken a nyílt, átlátható és gyakorlatias válságkezelő megközelítéseikkel a kormányzók és polgármesterek népszerűvé, mintaadóvá és a közösségi elvárások formálóivá tudtak és tudnak válni. A közvélemény-kutatások valóban azt mutatták, hogy a polgárok a helyi vezetők COVID-19 válaszát általában hatékonyabbnak ítélték, mint a

⁴¹ 2020. január 3-a és 2022. május 3-a között 156 305 COVID-19 halálesetet jelentett Indonézia a WHO-nak. A tényleges halálozási adat ennél minden bizonnyal magasabb. Az eltérés elsősorban a tesztelések hiányának, illetve a halálomegállapítás változó gyakorlatának tudható be. Az Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME) becslése szerint a tényleges COVID-19 halálesetek száma az országban körülbelül 680 000-re tehető. Forrás: COVID-19 PROJECTIONS, 2022.

központi kormányét, amelyet ugyanakkor a spontán polgári társadalmi aktivizmus gyakran helyettesít segélykonyhák nyitásával, maszkgyártással, önkéntes karanténok szervezésével. Így, ha Indonézia maradék demokratikus szubsztanciája túléli a világjárványt, ha nem is valószínű, ám nem is elképzelhetetlen, hogy a következő választásokon 2024-ben nem szavaznak további bizalmat olyan jelölteknek, akik a jelenlegi, a súlyos külső sokkhatásokkal szembeni hatékony ellenállásra képtelen politikai berendezkedést propagálják.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADJIE, PRAWIRA (2020). Agriculture Ministry claims to have developed eucalyptus-based COVID-19 treatment. TheJakartaPost.com. Letöltés helye: <https://www.thejakartapost.com/news/2020/05/09/agriculture-ministry-claims-to-have-developed-eucalyptus-based-covid-19-treatment.html> (Letöltve: 2022.03.20.)
- ANAM, KHAIRUL (2020). Duit panas di tengah pandemik. Tempo. Letöltés helye: <https://majalah.tempo.co/read/laporan-utama/160134/mengapa-pengadaan-alat-rapid-test-covid-19-lamban?hidden=login> (Letöltve: 2022.03.17.)
- ASPINALL, EDWARD (2015). Oligarchic populism: Prabowo Subianto's challenge to Indonesian democracy. Indonesia 99.1, 1–28.
- ASPINALL, EDWARD – MIETZNER, MARCUS (2019). Southeast Asia's troubling elections: nondemocratic pluralism in Indonesia. Journal of Democracy 30.4., 104–118. DOI: 10.1353/jod.2019.0055
- BATA, ANSELMUS (2020). Tes Corona, Indonesia paling rendah di ASEAN. Berita Satu.com. Letöltés helye: <https://www.beritasatu.com/kesehatan/616899/tes-corona-indonesia-paling-rendah-di-asean> (Letöltve: 2022.03.17.)
- BENEDEK ISTVÁN (2019). Populizmus(ok): szükséges fordulat, múltó korszellem, vagy autoriter veszélyforrás? Jelkép 2019.2, 18–28.
- COVID-19: Indonesia records highest death toll in Southeast Asia at 19. 2020. TheJakartaPost. Letöltés helye: <https://www.thejakartapost.com/news/2020/03/18/covid-19-indonesia-records-highest-death-toll-in-southeast-asia-at-19.html> (Letöltve: 2022.03.13.)

- COVID-19 Projections (2022). Healthdata.org. Letöltés helye: <https://covid19.healthdata.org/indonesia?view=cumulative-deaths&tab=trend> (Letöltve: 2022.05.3.)
- DAMARJATI, DANU (2020). Tingkat Kematian Pasien Corona di RI 8,37%, Bagaimana Negara Lain? Detik.com. Letöltés helye: <https://news.detik.com/berita/d-4944800/tingkat-kematian-pasien-corona-di-ri-837-bagaimana-negara-lain> (Letöltve: 2022.03.19.)
- Di Rumah Aja Untuk Cegah Corona. 2020. BukitCikeretegIndah.com. Letöltés helye: <https://www.bukitcikeretegindah.com/di-rumah-aja/> (Letöltve: 2022.03.19.)
- European Parliament Resolution of 24 October 2019 on the proposed new criminal code of Indonesia (2019/2881(RSP). Strasbourg, 2019. október 24. Letöltés helye: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0044_EN.html (Letöltve: 2022. május 3.)
- HAKIM, RAKHMAT NUR (2020). Jokowi gelontorkan Rp 405,1 Triliun untuk atasi Covid-19, ini rinciannya. Kompas. Letöltés helye: <https://nasional.kompas.com/read/2020/03/31/18253871/jokowi-gelontorkan-rp-4051-triliun-untuk-atasi-covid-19-ini-rinciannya> (Letöltve: 2022.03.10.)
- HARI FITRI, PUTJUK (2014). Indonesia's family planning program: From stagnation to revitalization. Devex.com. Letöltés helye: <https://www.devex.com/news/indonesia-s-family-planning-program-from-stagnation-to-revitalization-84387> (Letöltve: 2022.03.22.)
- HERIYANTO, DEVINA (2019). No, Indonesian students are not taking to the streets only to fight sex ban. TheJakartaPost. Letöltés helye: <https://www.thejakartapost.com/community/2019/09/27/no-indonesian-students-not-taking-to-streets-only-to-fight-sex-ban.html> (Letöltve: 2022.03.13.)
- HOWELL, OWEN (2020). Indonesia experiences major surge in confirmed COVID-19 cases. Wsws.org. Letöltés helye: <https://www.wsws.org/en/articles/2020/05/27/indo-25m.html> (Letöltve: 2022.05.3.)
- Indonesian mining bill passed into law, poses new challenges and opportunities. (2020). Hoganlovells.com. Letöltés helye: https://www.hoganlovells.com/-/media/hogan-lovells/pdf/2020-pdfs/2020_06_24_ierp_alert_indonesian_mining_bill_passed_into

- [law_poses_new_challenges_and_opportunities.pdf](#) (Letöltve: 2022.03.18.)
- IVANY ATINA ARBI (2020). COVID-19: Muhammadiyah advises Muslims to not perform mass ‘tarawih’, Idul Fitri prayers. TheJakartaPost.com. Letöltés helye: <https://www.thejakartapost.com/news/2020/03/31/covid-19-muhammadiyah-advises-muslims-to-not-perform-tarawih-idul-fitri-prayers.html> (Letöltve: 2022.03.13.)
- KANAVINO, AHMAD RIZQO (2020). Menko Mahfud: Keppres Bencana Nasional Tak Bisa Jadi Dasar Force Majeur! Detik.com. Letöltés helye: https://news.detik.com/berita/d-4976489/menko-mahfud-keppres-bencana-nasional-tak-bisa-jadi-dasar-force-majeur?tag_from=wp_nhl_26 (Letöltve: 2022.03.24.)
- KENNY, PAUL (2019). Populism in Southeast Asia. Cambridge: Cambridge University Press.
- LEVITSKY, STEVEN – LOXTON, JAMES (2013). Populism and competitive authoritarianism in the Andes. *Democratization* 20.1, 107–136.
- LINDSEY, TIM – MANN, TIM (2020). Indonesia was in denial over coronavirus. Now it may be facing a looming disaster. TheConversation.com. Letöltés helye: <https://theconversation.com/indonesia-was-in-denial-over-coronavirus-now-it-may-be-facing-a-looming-disaster-135436> (Letöltve: 2022.03.23.)
- MAWARDI, ISAL (2020). Ahli sebut RI aman dari Corona karena ras Melayu, ini penjelasannya. Detiknews.com. Letöltés helye: <https://news.detik.com/berita/d-4919669/ahli-sebut-ri-aman-dari-corona-karena-ras-melayu-ini-penjasannya> (Letöltve: 2022.03.27.)
- MIETZNER, MARCUS – MUHTADI, BURHANUDDIN (2020). The myth of pluralism: Nahdlatul Ulama and the politics of religious tolerance in Indonesia. *Contemporary Southeast Asia* 42.1, 58–84.
- MILES, MATTHEW B. – HUBERMAN, MICHAEL A. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage Publications.
- MINAN, AHSANUL (2017). Menggagas reformasi pendanaan partai politik melalui subsidi negara pada partai politik. *Jurnal Tashwirul Afkar* 36, 1–13.
- MUDDE, CAS (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition* 39.4, 541–563.
- MULYANTO, RANDY – FIRDAUS, FEBRIANA (2020). Why are there no reported cases of coronavirus in Indonesia? Aljazeera.com. Letöltés

helye: <https://www.aljazeera.com/news/2020/2/18/why-are-there-no-reported-cases-of-coronavirus-in-indonesia>

(Letöltve: 2022.03.16.)

NOVIC, YUNITA – NOVIC, ELISA (2020). Indonesia: A cacophonous legal response to the Covid-19 pandemic to the expense of human rights. Asf.be. Letöltés helye:

<https://www.asf.be/blog/2020/08/19/indonesia-a-cacophonous-legal-response-to-the-covid-19-pandemic-to-the-expense-of-human-rights/>

(Letöltve: 2022.03.27.)

NURITA, DEWI (2020). Terawan sebut doa jadi salah satu alasan Indonesia bebas COVID-19. NasionalTempo.co. Letöltés helye:

<https://nasional.tempo.co/read/1313016/terawan-sebut-doa-jadi-salah-satu-alasan-indonesia-bebas-covid-19> (Letöltve: 2022.03.12.)

PEPINSKY, TOM (2019). Religion, ethnicity and Indonesia's 2019 presidential election. New Mandala. Letöltés helye:

<https://www.newmandala.org/religion-ethnicity-and-indonesias-2019-presidential-election> (Letöltve: 2022.03.13.)

POWER, THOMAS (2018). Jokowi's authoritarian turn and Indonesia's democratic decline. Bulletin of Indonesian Economic Studies 54.3, 307–338.

PRADITO RIDA PERTANA (2020a). Pesan NU DIY ke perantau di tengah pandemi Corona: tidak harus mudik. Detik. Letöltés helye:

<https://news.detik.com/berita-jawa-tengah/d-4963277/pesan-nu-diy-ke-perantau-di-tengah-pandemi-corona-tidak-harus-mudik> (Letöltve: 2022.03.11.)

PRADITO RIDA PERTANA (2020b). Saat NU-Muhammadiyah kompak serukan: lebih baik tak mudik dulu! Detik. Letöltés helye:

<https://news.detik.com/berita-jawa-tengah/d-4963616/saat-nu-muhammadiyah-kompak-serukan-lebih-baik-tak-mudik-dulu> (Letöltve: 2022.03.21.)

PRASETYO, AJI (2019). Korupsi alkes di Banten dan Tangsel, Wawan didakwa per kaya diri puluhan miliar. Hukum Online. Letöltés helye:

<https://www.hukumonline.com/berita/a/korupsi-alkes-di-banten-dan-tangsel-wawan-didakwa-perkaya-diri-puluhan-miliar-lt5dbb831a87e4d> (Letöltve: 2022.03.13.)

PRISKA SARI PRATIWI (2017). Ahok Divonis Dua Tahun Penjara. CNNIndonesia.com. Letöltés helye:

<https://www.cnnindonesia.com/berita/2017/08/14/1000000/ahok-divonis-dua-tahun-penjara>

<https://www.cnnindonesia.com/nasional/20170509080949-12-213328/ahok-divonis-dua-tahun-penjara/> (Letöltve: 2022.03.13.)

RATRI, NOVITA ERDIANTI – SHOLAHUDDIN, AL-FATIH (2021). Problematics of release of prisoners in Indonesia in the COVID-19 pandemic. *Journal Kertha Semaya*, 9.10, 1840–1850.

SIWAGE, DHARMA NEGARA (2020). Indonesia faces tremendous challenges in its handling of the public health emergency. *IIAS Newsletter* 86. Letöltés helye:

https://www.ias.asia/sites/default/files/nwl_article/2020-06/IIAS_NL86_43.pdf (Letöltve: 2022.03.24.)

SMITH, NICOLA (2020). Indonesian president admits he suppressed data on coronavirus spread. *Telegraph.co.uk*. Letöltés helye:

<https://www.telegraph.co.uk/news/2020/03/16/indonesian-president-admits-suppressed-data-coronavirus-spread/> (Letöltve: 2022.03.27.)

SULAIMAN, YOHANES (2020). Indonesia's politicisation of the virus is stopping effective response. *Southeast Asia Globe*. Letöltés helye:

<https://southeastasiaglobe.com/indonesia-covid-19-response/> (Letöltve: 2022.03.13.)

SYAFIQ, HASYIM (2020). Covid-19, Islamic Civil Society and State Capacity in Indonesia. *ISEAS Issue* 2020/39. Letöltés helye:

https://www.iseas.edu.sg/wp-content/uploads/2020/03/ISEAS_Perspective_2020_39.pdf (Letöltve: 2022.03.18.)

TAGGART, PAUL (2002). Populism and the Pathology of Representative Politics. In MÉNY, YVES – SUREL, YVES (eds.). *Democracies and the Populist Challenge*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 62–80.

WURAGIL, ZACHARIAS (2020). Virus Corona tak cocok dengan cuaca di Indonesia tapi. *Tempo.co*. Letöltés helye:

<https://tekno.tempo.co/read/1303411/virus-corona-tak-cocok-dengan-cuaca-di-indonesia-tapi> (Letöltve: 2022.03.14.)